

UNDERVISNING I IDROTT OCH HÄLSA

- mellan traditionella könsnormer och religionsfrihet

HÅKAN LARSSON

Under 2014 anmälde en privatperson den religiösa friskolan Al-Azhar-skolan i Stockholm till Skolinspektionen med anledning av att skolan uppmanade flickor att bära täckande klädsel och att undervisning i idrott och hälsa systematiskt bedrevs i könsuppdelade grupper. Enligt anmälaren var varken täckande klädsel för flickor eller könsuppdelad undervisning förenligt med skolans övergripande mål att ”motverka traditionella könsmonster” (Skolverket 2011: 8). Skolan tog, fortsatte anmälaren, ”större hänsyn till föräldrarnas uppfattning om religiös fostran och kulturella bakgrund än till barnens rätt till individuell utveckling enligt svensk lag och läroplan” (Skolinspektionen 2016: 1). Skolinspektionen gick emellertid inte på anmälares linje, utan konstaterade i sitt beslut att ”skolan inte har brutit mot skolförfattningarna, varken när det gäller påbud om täckande klädsel för flickor eller när det gäller könsuppdelad undervisning” (Skolinspektionen 2016: 1).

Huruvida flickor och pojkar ska undervisas tillsammans eller var för sig i idrott och hälsa, ”samundervisning eller särundervisning” som det ofta kallas, har varit en ständigt återkommande fråga bland lärare i ämnet. Jag och några kollegor vid Gymnastik- och idrottshögskolan i Stockholm har följt debatten under ett par decennier och parallellt utforskat olika former av könsmonster i undervisningen. Frågan har emellertid hittills, såväl i debatt som i forskning, i huvudsak behandlats som en ”enkategorifråga”, det vill säga endast *könen* har getts plats i debatten. Med utgångspunkt i Skolinspektionens beslut och en intervju i facktidskriften *miVida* (Hagström 2016) med två lärare i idrott och hälsa vid Al-Azhar-skolan ska jag erbjuda några inledande reflektioner

kring frågan om ”sam- eller särundervisning” i idrott och hälsa ur perspektiv som istället belyser genus- och intersektionella aspekter på frågan.

Undervisning i idrott och hälsa

Samtidens debatt om ”sam- eller särundervisning” har sin upprinnelse i Skolöverstyrelsens beslut 1981 att förorda samundervisning i det ämne som då kallades för idrott. Fram till 1981 hade undervisningen i ämnet (som före 1980 benämndes gymnastik) bedrivits könsuppdelat från och med årskurs 6, men nu fann Skolöverstyrelsen för gott att framhålla samundervisning av flickor och pojkar som ”ett medel att utjämna könsrollerna” (Skolöverstyrelsen 1981: 110). Det som skiljer dagens situation från situationen som den såg ut för snart fyrtio år sedan är bland annat förekomsten av friskolor och den religiösa och kulturella mångfald som präglar Sverige idag. Dessa förhållanden verkar medföra att problematiken kring sam- eller särundervisning får ny aktualitet. Det som runt 1980 uppfattades som en jämställdhetsfrämjande insats, kan i samtiden uppfattas som ett kränkande av religionsfrihet och kulturell praxis. Frågan är emellertid vilken roll religionsfrihet och kulturell praxis egentligen spelar i diskussionen om undervisning i idrott och hälsa. Vilken kategori väger tyngst i frågan: kön eller religion? Eller blir analysen kanske missriktad när kategorierna ställs emot varandra?

Övergången till samundervisning i idrott (från 1994 idrott och hälsa) fick hur som helst en rad följder som ledde fram till att undervisningsformen kom att ifrågasättas långt innan fallet med Al-Azharskolan, i synnerhet dess värde för att uppnå jämställdhet. En följd av samundervisning blev till exempel att pojkar betydligt oftare än flickor fick ett högt betyg i ämnet (Carli 2004). Senare kartläggningar av elevers syn på ämnet har påvisat att pojkar i högre utsträckning än flickor är positiva till undervisningen och att pojkar dessutom i högre utsträckning än flickor tycker att de kan och får ha inflytande över undervisningens innehåll och upplägg (Larsson och Redelius 2004). Men hur ska man egentligen tolka situationen? Kan det vara motiverat att återgå till könsuppdelad undervisning?

Min och mina kollegors forskning om undervisning i idrott och hälsa har kunnat ge en del svar på varför frågan om sam- eller särundervisning alltså är aktuell (se till exempel Larsson, Fagrell och Redelius 2009, Redelius, Fagrell och Larsson 2009, Fagrell, Larsson och Redelius 2012). Det finns även exempel på studier där fokus mera specifikt är

riktat mot hur traditionella könsmonster kan motverkas (se till exempel Larsson, Redelius och Fagrell 2011, Larsson, Quennerstedt och Öhman 2014). Gemensamt för dessa är att de utgår från en normkritisk ansats, där det är stereotypa normer om kön och undervisning i idrott och hälsa som måste förändras, snarare än eleverna. Jag menar att det är avsaknaden av såväl normkritiska ansatser som intersektionella perspektiv i den pedagogiska praktiken i skolan som gör att frågan om sam- eller särundervisning lever kvar. I grund och botten uppfattar jag det så att när frågan formuleras som ett val mellan sam- eller särundervisning, så bottenar det i en benägenhet att betrakta flickor och pojkar som två absoluta och åtskilda kategorier av elever som är sinsemellan olika avseende en rad egenskaper. Om detta stämmer, bidrar diskussionen om sam- eller särundervisning till att låsa fast föreställningar om könen. Frågan fick ny aktualitet i samband med reaktioner i dagspress och TV såväl som i fackpress på Al-Azharskolans undervisningsupplägg.

Könsuppdelad undervisning och täckande klädsel för flickor vid Al-Azharskolan

Skolinspektionen beslutade att den aktuella skolan inte har brutit mot skolförfattningarna (Skolinspektionen 2016) och det är inte min avsikt att ifrågasätta detta beslut. Frågan om vad som är rätt eller fel i det här sammanhanget står alltså inte i fokus. I fokus står istället de resonemang och grundläggande antaganden om jämställdhet, kön, religion och kulturell mångfald samt undervisning i idrott och hälsa som artikuleras av de olika parterna i målet.

I Skolinspektionens beslut redovisas såväl anmälares och skolans som den egna myndighetens argumentation. Anmälaren framhåller följande:

På Al-Azharskolans hemsida framgår tydligt att skolans profil bland annat innebär att flickor och pojkar har separata lektioner i idrott, inklusive simning. Det är inte förenligt med skollagen och läroplanens riktlinjer för att motverka traditionella könsmonster. [...] Skolan tar större hänsyn till föräldrarnas uppfattning om religiös fostran och kulturella bakgrund än till barnens rätt till individuell utveckling enligt svensk lag och läroplan. [...] I ett vidare perspektiv motverkar det integration i samhället, långsiktigt jämställdhetsarbete och individuell utveckling. Könsuppdelad undervisning [...] permanentar ett könsmonster där kvinnor är underordnade män. (Skolinspektionen 2016: 1f)

I sitt genmäle uppger Al-Azharskolan följande:

Al-Azharskolan har ingen profil med generellt ”könsuppdelad undervisning”. [...] Däremot har skolan lektioner för flickor och pojkar i ett ämne, Idrott och hälsa. Största delen av eleverna har muslimsk kultur-bakgrund och enligt all beprövad erfarenhet skulle många elever utebli från Idrott och hälsa om flickor och pojkar skulle ha gemensam undervisning. De skulle då inte lära sig att simma eller förhålla sig sunt till fysisk träning och följderna skulle kunna bli katastrofala. I alla övriga ämnen samt i fritidsaktiviteter, på raster, i matsal m.m. förekommer blandade grupper. Det sker en medveten blandning i dessa sammanhang då personalen på skolan ofta upplever att det blir lugnare då. (Skolinspektionen 2016: 2)

Skolinspektionen, å sin sida, framhåller följande:

Skolinspektionen anser att lagstiftningen medger utrymme för anpassning av undervisningen genom uppdelning av flickor och pojkar så länge eleverna får lika tillgång till en likvärdig utbildning och utbildningen inte bedrivs på ett sätt som står i strid mot bestämmelserna i [...] skollagen eller övriga skolförfattningar. Rektorn ansvarar [...] för enhetens inre organisation, vilket innebär att rektorn kan fatta beslut om elevers uppdelning i klasser eller grupper. En uppdelning av flickor och pojkar i ämnet Idrott och hälsa kan därmed vara godtagbar om eleverna får en likvärdig utbildning i övrigt. En bedömning får därför göras i det enskilda fallet. (Skolinspektionen 2016: 5)

I korthet uppfattar jag det så att Skolinspektionens resonemang bygger på att en gemensam undervisning för flickor och pojkar generellt sett är att föredra. I beslutet betonas att det endast är i idrott och hälsa som undervisning vid den aktuella skolan sker könsuppdelat. I övrigt är verksamheten könsblandad. Vad kan det då vara för speciellt med idrott och hälsa som gör att könsuppdelad undervisning kan vara befogad? Som framgick i citatet ovan framför Al-Azharskolan att ”beprövad erfarenhet” visar att många elever, utifrån kulturella skäl, skulle utebli från Idrott och hälsa om undervisningen skulle vara könsblandad (Skolinspektionen 2016: 2). Skolinspektionen drar följande slutsats:

Huvudmannen har uppgett att skolan har separata lektioner för flickor och pojkar i Idrott och hälsa eftersom största delen av eleverna har muslimsk kulturbakgrund och många elever skulle utbli om flickor och pojkar skulle ha gemensam undervisning i ämnet. [...] Skolinspektionen anser att det i det aktuella fallet inte är visat att könsuppdelade grupper i Idrott och hälsa innebär att Al-Azharskolan inte tar sitt ansvar att motverka traditionella könsmönster. (Skolinspektionen 2016: 5)

Framställningen i Skolinspektionens beslut är kortfattad. Det framkommer inte mycket mer information än att ”största delen av eleverna har en muslimsk kulturbakgrund” och att ”många elever” skulle utbli från idrott och hälsa vid samundervisning för flickor och pojkar. Men vad ligger då, rent konkret, i uttrycket ”muslimsk kulturbakgrund”. Medan anmälaren understryker att ”täckande klädsel för flickor permanentar ett könsmönster där kvinnor är underordnade män” (Skolinspektionen 2016: 2), framhåller Skolinspektionen att ”[r]eligiönsfriheten, och därmed rätten att bära religiös klädsel, är skyddad genom regeringsformen, Europakonventionen och diskrimineringslagen” (Skolinspektionen 2016: 2). Både Skolinspektionen och skolan undviker emellertid nogsamt att beröra att ”religiös klädsel” i praktiken handlar om *kvinnors klädsel*. Möjligen kan ”muslimsk kulturbakgrund” i samband med idrott och hälsa tolkas så att kroppsligheten och flickornas synlighet i verksamheten – särskilt om verksamheten ställer krav på bruket av idrottskläder och baddräkter – blir så pass problematisk att könsuppdelad undervisning är att föredra. Den kritiska frågan blir då om detta ska uppfattas som något neutralt – ”kulturell praxis” – och som sådant något som kan fortsätta utan problem, eller om den könsuppdelade verksamheten ska antas vara knuten till reproduktionen av stereotypa uppfattningar om könen och därför helst bör undvikas på sikt.

I en intervju med facktidskriften *miVida* (Hagström 2016) utvecklar Al-Azharskolans lärare i idrott och hälsa, Tina Rönnberg och Nina Da Mata, motiven till könsuppdelad undervisning.

Flickorna blir tryggare när de får vara i en egen grupp. Till skillnad från i många andra skolor så vill våra elever alltid vara med på lektionerna. Ingen försöker slippa undan genom att klaga över mens eller illamående, säger hon. [...] Det är många tjejer som backar undan och tycker att det är obehagligt när killarna kommer dundrande med full kraft. Eller så

känner de sig dåliga för att killarna är bättre, konstaterar hon.
(Hagström 2016)

Inga explicita religiösa motiv till könsuppdelad undervisning framkommer i intervjun i *miVida*. Istället lyfts traditionella motiv och föreställningar om flickor och pojkar fram:

- Det är för flickornas skull som man har könsuppdelad undervisning.
- Flickor backar undan och tycker att det är obehagligt med bråkiga pojkar.
- Flickor känner sig dåliga därför att pojkar är bättre.

Intervjun präglas av vad jag och mina kollegor på Gymnastik- och idrottshögskolan i Stockholm har kallat för *en hyllning till maskulinitet och en hämmande välvillighet gentemot flickor*, vilket är temat för nästa avsnitt.

En hyllning till maskulinitet och en hämmande välvillighet gentemot flickor

Undervisning i idrott och hälsa verkar sedan lång tid präglas av spänningen mellan en hyllning till maskulinitet och en hämmande välvillighet gentemot flickor (Larsson, Fagrell och Redelius 2009; se även Anderson 2008; Connell 1995). Hyllningen till maskulinitet kommer till uttryck såväl i urvalet av aktiviteter (ofta bollidrotter och "fysträning") som i förväntningarna på "bra" elever (att de ska vara aktiva och "ta för sig"). Framför allt speglar det förhållandet att väldigt få lärare ifrågasätter de egenskaper som pojkar ofta tillskrivs i idrott och hälsa, till exempel att de tar plats och "kommer dundrande". Den hämmande välvilligheten gentemot flickor kommer till uttryck i de lägre ställda förväntningar på såväl idrottsliga prestationer som aktivt deltagande som lärare verkar ha på flickor. När flickor "backar undan" verkar det snarast ses som ett uttryck för hur flickorna "är" än ett beteende som produceras av undervisningsinnehållet och de normer som är förknippade med detta innehåll. Välvillighet i all ära, men den blir hämmande eftersom den inte förmår att rucka på dominansförhållandet – hyllningen till maskuliniteten. Istället upprätthålls stereotyperna: de bråkiga pojkarna och de rädda flickorna (Larsson, Fagrell och Redelius 2009).

Min tolkning är att spänningen mellan en hyllning till maskulinitet

och en hämmande välvillighet gentemot flickor speglar *heteronormativa* antaganden om könen (Butler 1990, se även Caudwell (red) 2007), det vill säga att det är antaget ”straighta” (heterosexuella) pojkar som kommer dundrande medan antaget straighta flickor backar undan.

Heteronormativiteten bidrar till att flickor och pojkar framstår som homogena och ”motsatta” grupper av elever, vilka korresponderar mot benägenheten att resonera i termer av ”sam- eller särundervisning”. När undervisningsformer förs på tal, verkar lärare ha betydligt lättare för att förhålla sig till flickor och pojkar som homogena och motsatta grupper av elever, än till den stora heterogenitet som präglar dessa båda grupper av elever. Det verkar vara lika ovanligt att lärare överväger möjligheten att dela in klasser i helt andra gruppkonstellationer. I själva verket kan det finnas goda skäl för många grupper av elever att få slippa inflytandet från den hyllade maskuliniteten, även bland pojkar (Fagrell, Larsson och Redelius 2012; Larsson, Redelius och Fagrell 2011).

Perspektiv på könsmonster

Ett genomgående drag i diskussionen om flickors och pojkars villkor i idrott och hälsa är alltså att få verkar ifrågasätta könsstereotyperna. Varför finns de – och varför är de så påtagliga just i idrott och hälsa? Även om man skulle kunna tro det, är det faktiskt sällan som biologiska förklaringar (genetik, hormoner, etcetera) lyfts fram. Snarare präglas diskussionen av det som Michael Messner (2011) kallar för ”mjuk essentialism”, nämligen ”a currently ascendant hegemonic ideology [...] that valorizes the liberal feminist ideal of individual choice for girls, while retaining a largely naturalized view of boys and men” (2011: 155). Flickor kan, så att säga, få lov att slippa delta tillsammans med pojkar med den följderna att föreställningarna om könen naturaliseras. Ibland framhålls det till och med att det är flickorna själva som vill ha denna ordning. Vilka alternativ finns då till detta synsätt?

I traditionella förklaringsmodeller fungerar kön som en oberoende, bakomliggande, variabel: det som kan förklara könsmonster avseende sådant som beteenden och preferenser. I ett normkritiskt perspektiv blir beteenden och preferenser istället resultatet av mötet mellan a) undervisningsinnehållet och de normer som präglar detta innehåll, och b) de förkroppsligade vanor och erfarenheter som elever bär med sig till undervisningen (Kumashiro 2004). Enkelt uttryckt: om pojkar ”kommer brakande” och ”är bättre”, medan flickor ”backar undan” och ”känner sig dåliga” – ett förhållande som förvisso knappast kan

ses som en allmän lag, så är det inte könet som producerar denna ordning, utan mötet mellan undervisningsinnehållet och elevernas förkroppsligade vanor och erfarenheter. Man kan till exempel fråga sig vilket undervisningsinnehållet är när pojkar ”kommer brakande” medan flickor ”backar undan”. Det kan knappast handla om ”Traditionella och moderna danser samt rörelse- och träningsprogram till musik” eller ”Ord och begrepp för och samtal om upplevelser och effekter av olika fysiska aktiviteter och träningsformer”, vilket är exempel på centralt innehåll i den nationella kursplanen i idrott och hälsa. Snarare uppstår det aktuella mönstret i samband med tävlingsliknande aktiviteter, kanske i något bollspel, vilka är vanliga undervisningsaktiviteter i våra studier men som inte utgör ett centralt innehåll enligt styrdokumentet (Larsson och Redelius 2004; Skolverket 2010). I själva verket är lärarens motiv för innehållet i sin undervisning ofta outtalat (Redelius, Quennerstedt och Öhman 2015), vilket gör att eleverna konstruerar sina egna tolkningar av innehållet – och de elever som har erfarenhet av tävlingsidrott tolkar ofta innehållet som synonymt med tävlingsidrott.

I en studie som jag och kollegor genomförde för Skolverkets räkning inför skolreformen 2011 kunde vi besöka ett urval av skolor baserat på att flickor lika ofta som pojkar, och ibland oftare, hade ett högt betyg i idrott och hälsa (Skolverket 2010). På dessa skolor genomfördes undervisning i idrott och hälsa med ett upplägg som inte i lika hög utsträckning präglades av tävlingsidrottsnormer. Med ett mera explorativt och laborativt undervisningsupplägg, där frågor om kunskap och elevernas lärande stod i fokus, blev det lättare att utmana traditionella könsmonster. Med ett traditionellt undervisningsupplägg, där fysisk aktivitet *i sig* och tävlingsidrottsliknande aktiviteter dominerade, blev det tvärtom svårare att utmana traditionella könsmonster. Med detta följer att en benägenhet att slentrianmässigt dela upp idrottsundervisning för flickor och pojkar också kan tolkas som ett enkelt sätt att slippa undan ansvaret både för ambitionen att motverka traditionella könsmonster och för ambitionen att arbeta mot de mål som stipuleras i den nationella kursplanen i idrott och hälsa. Men vart tog då religion och kulturell mångfald vägen i diskussionen?

Mellan traditionella könsnormer och religionsfrihet

Min tolkning är att aspekter som religion och kulturell mångfald i Skolinspektionens beslut gällande Al-Azharskolan verkar ha legitime-

rat bruket av fortsatt könsuppdelad undervisning i idrott och hälsa. Skolinspektionens hänvisning till Europakonventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna förstärker detta intryck. Det finns emellertid mycket begränsad information i Skolinspektionens beslut om *på vilket sätt* kön (och därigenom också sexualitet) kan förstås i förhållande till religion och kulturell mångfald i idrott och hälsa. Risken blir istället att ytliga hänvisningar till religion och kulturell mångfald får utgöra täckmantel för främjandet av traditionella – och heteronormativa – föreställningar om flickor och pojkar, till exempel att pojkar bråkar och tar stor plats i undervisning i idrott och hälsa medan flickor backar undan.

Som jag ser det *kan* könsuppdelad undervisning användas som en tillfällig strategi för att bryta ett negativt mönster, till exempel när läraren inte förmår förändra sin undervisning så att flickor – eller pojkar – deltar i idrott och hälsa på lika villkor. Att bibehålla könsuppdelad undervisning, ja, över huvud taget att fortsätta den ensidiga diskussionen om sam- eller särundervisning, bidrar emellertid till att bevara ett maktmönster bestående av två komponenter: 1) en traditionell idrottsundervisning som bygger på tävlingsliknande prestationer i olika idrotter, och 2) en heteronormativ könsmaktsordning där pojkar och flickor "är" som de är, dömda till underkastelse under könsens och heterosexuallitetens konventioner. Om detta maktmönster upprätthålls i namn av religion och kulturell praxis är det, enligt min uppfattning, mycket olyckligt. Istället skulle olika typer av gruppindelningar kunna vara inslag i en modern undervisningsrepertoar. Här utgör kunskapsmålen utgångspunkten för undervisning och där alla elever kan delta på lika villkor, utan att bli tillskrivna specifika och förgivet tagna egenskaper, vare sig det gäller kön, sexualitet, religion, kulturell bakgrund eller något annat. Frågan är om en sådan situation är möjlig eller ens rimlig. Hur förhåller sig till exempel ambitionen om att skolan ska motverka traditionella könsmonster till önskemål om en könsuppdelad undervisning med hänvisning till att flickor och pojkar inte får visa sig lättklädda inför varandra?

Referenser

- Anderson, Eric (2008) "I used to think women were weak": Orthodox masculinity, gender segregation, and sport. *Sociological forum* 23(2): 257-280.
- Butler, Judith (1990) *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.
- Carli, Barbro (2004) The making and breaking of a female culture: The history of Swedish physical education "in a different voice". Göteborg: Göteborgs universitet.
- Caudwell, Jayne (red) (2006) *Sport, sexualities and queer/theory*. London: Routledge.
- Connell, Robert W. (1995) *Masculinities*. Los Angeles: University of California Press.
- Fagrell, Birgitta, Larsson, Håkan och Redelius, Karin (2012) The game within the game: Girls underperforming position in physical education. *Gender and education* 24(1): 101-118.
- Hagström, Per (2016) Okej med könsuppdelat av religiösa skäl. *miVida* 26 augusti 2016.
- Kumashiro, Kevin (2004) Uncertain beginnings. *Theory into practice* 43(2): 111-115.
- Larsson, Håkan och Redelius, Karin (red) (2004) *Mellan nytta och nöje: Bilder av ämnet idrott och hälsa*. Stockholm: Idrottshögskolan.
- Larsson, Håkan, Fagrell, Birgitta och Redelius, Karin (2009) Queering physical education: Between benevolence towards girls and a tribute to masculinity. *Physical education and sport pedagogy* 14(1): 1-17.
- Larsson, Håkan, Redelius, Karin och Fagrell, Birgitta (2011) Moving (in) the heterosexual matrix: On heteronormativity in secondary school physical education. *Physical education and sport pedagogy* 16(1): 67-81.
- Larsson, Håkan, Quennerstedt, Mikael och Öhman, Marie (2014) Heterotopias in physical education: Towards a queer pedagogy? *Gender and education* 26(2): 135-150.
- Messner, Michael (2011) Gender ideologies, youth sports, and the production of soft essentialism. *Sociology of sport journal* 28(2): 151-170.
- Redelius, Karin, Fagrell, Birgitta och Larsson, Håkan (2009) Symbolic capital in physical education and health: To do, to be or to know? That is the gendered question. *Sport, education and society* 13(4): 381-398.
- Redelius, Karin, Quennerstedt, Mikael och Öhman, Marie (2015) Communicating aims and learning goals in physical education: Part of a subject for learning? *Physical education and sport pedagogy* 20(5): 641-655.
- Skolinspektionen (2016) *Anmälan om täckande klädsel för flickor samt könsuppdelad undervisning gällande Al-Azharskolan, fristående skola i Stockholms kommun*. Beslut, dnr 42-2014:4698. Stockholm.
- Skolverket (2010) *På pojkarernas planhalva. Ämnet idrott och hälsa ur ett jämställdhets- och likvärdighetsperspektiv*. Rapport nr. 355. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2011) *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011* (Lgr 11). Stockholm.
- Skolöverstyrelsen (1981) *Författningssamling*. Stockholm: Atlas

Håkan Larsson

Professor i idrott, inriktning utbildningsvetenskap vid Gymnastik- och idrottshögskolan, Stockholm

E-post: hakan.larsson@gjh.se